

ФЕНОМЕН ЧЕСТІ У ПСИХОЛОГІЇ

Стаття присвячена розкриттю феномена честі особистості у культурно-психологічному й аксіопсихологічному аспектах у контексті теоретичної та практичної психології. Здійснено аналіз уявлень про честь в межах зарубіжної й вітчизняної психології. Розкрито досліджувану категорію через поняття, що відображають її ціннісно-сміслові аспекти. А саме: повага до себе, самооцінка, самосвідомість, Я-концепція, особиста і соціальна ідентичність, свобода, відповідальність, повага з боку інших людей і т.д. Феномен честі автор розглядає як: особливу властивість особистості, що виявляється передусім в усвідомленні та переживанні власної соціально-психологічної та індивідуально-психологічної цінності як суб'єкта й об'єкта культури; складне інтегральне утворення, представлене єдністю суб'єктивної реальності, засноване на взаємодії внутрішньо-особистісних і зовнішньосоціальних детермінант розвитку; як осмислення та переживання своєї моральної цінності й суспільної значимості.

Ключові слова: *честь, самоповага, самооцінка, відповідальність, моральна цінність.*

Постановка проблеми. В умовах сьогодення, у час глобальної переоцінки системи цінностей, помітно змінюється роль особистості як активного, самостійного суб'єкта, що прагне до усвідомлення себе як найвищої цінності. Зрозуміти природу ціннісно-змістових орієнтацій, що панують у суспільстві і є запорукою успіху у формуванні нового світогляду неможливо без усвідомлення морально-духовних цінностей окремо взятої людини.

У межах досліджень з психології з'являється нова антропологічна парадигма, яка покликана визначити місце духовності, моральності, людяності в контексті психологічних знань про природу людини (Б.С. Братусь, В.В. Знаков, В.П. Зінченко). Дослідження вищевказаних авторів доводять, що саме честь, як психолого-педагогічна основа буття людини та функціонування суспільства загалом, здатна запобігти відчуженню людини від соціуму та від самої себе.

Незважаючи на велику увагу з боку суспільства до питань моралі, поняття честі досить часто розглядається односторонньо, на певному рівні (теоретичному-загальнофілософському, або ж, на емпірично-описовому). Окрім того, аналізуються, як правило, відокремлені одна від одної сторони окресленого поняття (рівень сформованості моральних якостей особистості, зв'язок певних соціальних чинників з особливостями формування моральної свідомості).

Такий підхід пояснюється, насамперед, недостатнім рівнем розробленості методології вивчення категорії честі комплексно.

Аналіз останніх досліджень. Феномен честі має різноманітну інтерпретацію в межах психології і представлений у працях відомих як зарубіжних, так і вітчизняних науковців (С.Л. Рубінштейн, В. Малахов, В. Мороз, В. Гришук, А. Будкевич, А. Гусейнов, І. Кон, В. Куропатов та ін.), які визначають честь як категорію моральної свідомості, що розкриває ставлення людини до самої себе і ставлення до неї з боку суспільства.

Ряд дослідників виокремлюють основні утворення, на базі яких формується почуття честі, а саме: висока адекватна самооцінка (К. Роджерс, Т. Шибутані, М. Якобі); безумовне самоприйняття (С.Л. Братченко, В.Г. Маралов, М.Р. Миронова, Н.І. Сарджвеладзе); повага до себе (І.Д. Бех, Ю.О. Зайцева, І.С. Кон, Д. Макдауел, В.Г. Маралов, А. Маслоу, К.О. Островська, В.В. Рибалка) [4, с. 215].

Здійснений нами науково-теоретичний аналіз літератури, засвідчує, що досліджень, присвячених вивченню психологічних аспектів почуття честі є досить мало, в той час, як розкриття особливостей окресленого феномену є досить важливими для розуміння процесу морального становлення особистості. Саме тому, вважаємо за необхідне розкрити особливості розвитку почуття честі у межах психологічної науки.

Метою статті є розкриття феномену честі особистості у психологічному контексті.

Виклад основного матеріалу. Сучасний простір психологічного осмислення категорії честі включає численні поняття, що відображають її ціннісно-сміслові аспекти: повага до себе, самооцінка, самосвідомість, Я-концепція, особиста і соціальна ідентичність, свобода, відповідальність, повага з боку інших людей і т.д. Однак проблема честі в психології стала предметом спеціального аналізу відносно недавно.

Честь відноситься до категорій суспільних відносин та духовної культури, так як, розвивається під впливом соціокультурних норм, що панують у суспільстві. Без включення суб'єкта у суспільні стосунки людська психіка не могла б сформуватися повністю. Духовною ж складовою, насамперед, виступають загальнолюдські норми та цінності. Вивчення подібних феноменів є необхідним, оскільки, саме через них проявляється людська діяльність, світосприйняття людини, її переживання та роздуми.

Феномен честі у психології розуміється як особлива властивість особистості, що виявляється передусім в усвідомленні та переживанні власної соціально-психологічної та індивідуально-

психологічної цінності як суб'єкта й об'єкта культури. Оскільки в логічному визначенні категорії культури головним атрибутом є цінність, то в центрі професійної діяльності психолога повинно бути поняття особистості як найвищої цінності, котра усвідомлюється і переживається нею у феномені честі.

Представники зарубіжної психології розглядали окремі аспекти честі особистості: Ч. Кулі (в межах теорії "дзеркального Я"), Г. Оллпорт (як характеристику зрілої особистості й поняття "пропріум"), К. Роджерс (як прийняття особистістю себе), Т. Шибутані (описав психологічний портрет людини з почуттям гідності та честі), А. Маслоу (в межах концепції ієрархії потреб особистості), Дж. Хетті (як самоприйняття особистості), Дж. Каган (як природу гідної поведінки особистості), М. Якобі (як самоцінність особистості) та ін.

Зокрема, Ч. Кулі, одним з перших, визначив "портрет" людини з почуттям честі. Така людина, на думку автора, вміє цінувати думки інших, живе своїм розумом, співвідносить всі можливості зі своїм характером і не піддається впливам [3, с. 123].

Розглядаючи поняття "прийняття себе" особистістю, К. Роджерс, наголошував, що людина визнає себе, відчуває безумовну любов до себе такої, яка вона є, ставиться до себе як до особистості гідної поваги, здатної до самостійного вибору, вірить в себе та в свої можливості, довіряє власній природі, організму [3, с. 167]. Ця позиція дозволила нам зробити висновок, що людині зі сформованим почуттям честі та гордості має бути притаманне прийняття себе такою, якою вона є.

Важливими для психологічної характеристики поняття честі є визначені Т. Шибутані критерії, що дозволяють говорити про рівень розвитку честі людини, а саме: вміння керувати власними переконаннями, не ображаючи інших; гідно приймати думку оточуючих; шанобливо ставитися до інших людей, незалежно від їх соціального статусу [10, с. 225].

Якщо розглядати честь крізь призму ієрархії потреб Маслоу, то вона відноситься до найвищих культурних потреб, оскільки є мотивом потреби до поваги до себе, самоактуалізації та самовдосконалення. А, повага до себе, в свою чергу, породжує почуття власної честі та гідності особистості [5, с. 317].

Дж. Хетті зробив висновок, що честь впливає на сприйняття індивіда. Людина не сприймає себе та інших виключно на основі раціональних здібностей, її самоставлення впливає на ряд аспектів поведінки, які заслуговують поваги. Людина з високим почуттям честі найчастіше розглядає аспекти свого життя як важливі, вірить в їх реалізацію, сприймає себе й свої вчинки більш цілісно та усвідомлено [6, с. 98].

Чість, за визначенням М. Якобі, складається не тільки з самоцінності, але й з відчуття цінності всього, що стосується особистості (партнерів по шлюбу, сім'ї, релігії, національності) [11, с. 134].

Ряд дослідників, зокрема А. Бандура та М. Вангер, розглядали честь у тісному взаємозв'язку з самооцінкою людини, виділивши, при цьому, такі компоненти, як позитивне самоставлення; почуття власної гідності; компетентність. Хоча кожен з вище вказаних компонентів відображає окремі потреби людини, вони пов'язані між собою, адже, неможливо мати здорове почуття честі та гідності, довгий час не відчуваючи, любові та поваги з боку близьких та оточуючих, або ж важко відчувати себе компетентним, знаходячись в середовищі, де відсутня повага до тебе як до особистості.

Психологічне значення честі, зокрема честі учня і педагога для підвищення ефективності навчальної діяльності проілюстрував у своїй праці "Бесіди з учителями про психологію" американський філософ і психолог У. Джеймс. Автор підкреслював принципову роль "спонукань честоловства" в успішності навчання, вміє використання яких педагогом може спонукати учня до навчання, до демонстрації "вищої межі його здібностей" [4, с. 218].

Д. Макдауел "почуття честі" характеризував як "відчуття того, що ти є цілісним в душі, поважаєш себе, не соромишся своєї поведінки стосовно себе та по відношенню до інших людей" [4, с. 236].

Психотерапевтичний сенс поняття честі розкрив у своїй індивідуальній психології та психотерапії комплексу неповноцінності і переваги А. Адлер.

Розглядаючи праці психологів близького зарубіжжя, також знаходимо різноманітні аспекти психологічної сутності феномену честі. Так, у дослідженнях Е. Фромма, Ю.Є. Зайцевої, В.В. Століна, С.Л. Рубінштейна, О.Л. Кононко, Г. Каплана, В.С. Мухіної, Є.І. Ісаєва та ін. наголошується на взаємозв'язку між ставленням до інших людей і самоповагою, де гідне ставлення розглядається як наслідок позитивної самооцінки, самоповаги та самоприйняття.

На думку Е. Фромма, важливими для осмислення феноменології честі є категорії "свободи" і "відповідальності" [9, с. 45]. Де честь є одним із способів усвідомлення людиною своєї відповідальності перед собою як особистістю та перед іншими. Відповідальна людина, яка є повноправним "автором свого життя", вміє керувати почуттями та емоціями – є "володарем" почуття честі.

В дисертаційному дослідженні Ю.Є. Зайцевої почуття честі та гідності вивчалось в двох аспектах: як психологічний феномен і як особистісна диспозиція, тобто схильність поводити себе згідно з усвідомленням власної честі та честі іншої людини. Дослідницею доведено, що специфіка честі, як особистісної диспозиції, полягає в необхідному поєднанні високого рівня розвитку трьох компонентів: когнітивного – усвідомлення безумовної цінності людини, що виявляється в моральному ставленні до іншого; емоційного – переживання власної цінності як безумовної, високий рівень самоповаги; конативного – стійкої реалізації даних відносин у поведінці, високого рівня саморегуляції [1, с. 83].

Категорія честі, на думку В.В. Століна, має мотивуючий ефект, що вимагає підтримки за допомогою тих чи інших реальних дій. Своїм вищим, моральним змістом мотиви виводять людину за межі її індивідуального існування, її приватної адаптації й пристосування до існуючих умов,

спрямовують за межі визначених її унікальним буттям потреб і пов'язують з проблемами суспільства. Отже, честь, за В.В. Століним, це категорія моральної самосвідомості, що здійснює моральну регуляцію поведінки по відношенню до себе та інших [8, с. 92].

С.Л. Рубінштейн честь пов'язував зі ставленням до самого себе і наголошував, що гідне й поважне ставлення до самого себе є позитивною рисою – в міру того, як сама людина є представником достойної справи, носієм цінних ідей [7, с. 512].

О.Л. Кононко підкреслювала, що особистість з розвинутим почуттям честі має здатність підтримувати своє повноцінне буття, розраховувати на себе, брати до уваги свій природний потенціал, заявляти про себе іншим людям та відстоювати свої права. Науковець зазначає, що така особистість конструктивно діє у нових умовах, як правило, поводить себе та інших чесно і правдиво; цікавиться собою: спостерігає, аналізує свої дії, досягнення, вчинки; схвалює себе за певні здобутки, поважає за позитивні якості, вчинки, високі досягнення; покладається не лише на оцінки авторитетних людей, але й на реальні кількісно-якісні показники результату своєї діяльності, довіряє власній самооцінці; здатна поводитися совісно за відсутності контролю з боку інших людей [2, с. 76].

Чість особистості, за позицією Є.І. Ісаєва, визначається як здатність відстояти власну позицію, діяти самостійно й відповідально.

Перехід від культури корисності до культури гідності, запропонований О.Г. Асмоловим, включає в себе переорієнтацію ставлення до особистості з позиції її честі та гідності, як загальнолюдської безумовної цінності. На думку автора, усі культури можна умовно розташувати між двома полюсами – корисності й гідності. Культура, орієнтована на корисність, завжди прагне до рівноваги, до самозбереження, завжди спрямована на те, щоб вижити, а не жити. У культурі, орієнтованій на почуття честі та гідності, провідною цінністю є особистість людини [4, с. 275].

Психотерапевт В.І. Гарбузов розглядаючи феномен честі та гідності в житті людини, наголошував на тому, що без збереження цих моральних цінностей людина не може вважатися особистістю. У монографії "Інстинкт і доля людини" вчений серед базових інстинктів визначив два провідних – альтруїзм і збереження честі та гідності, як таких, що характеризують духовну сутність людини. Наголошуючи на тому, що "без збереження гідності, людина – не особистість, а гідність і честь – базові цінності" [6, с. 348].

Вагомий внесок у дослідження феномену честі зробив вітчизняний психолог А.І. Захаров. У своїй праці "Походження дитячих неврозів та психотерапія", він розглядає честь як одне з основних понять у формуванні та розвитку повноцінної особистості, наголошуючи на тому, що вираженість почуття "я", полягає, перш за все, в ранньому усвідомленні відмінностей себе від оточуючих, підкресленому почутті власної честі та гідності, вираженій потребі самоствердження.

С.Д. Максименко, досліджуючи особистість, розглядає честь як внутрішню моральну якість особистості, яка є однією зі складових саморозвитку та саморегуляції людини. Розвинуте почуття честі полягає в забезпеченні психологічно комфортного та стабільного стану внутрішнього світу людини, що включає в себе моменти усвідомлення своєї соціальної ролі й визнання себе як професіонала з боку суспільства [4, с. 269].

Розглядаючи феномен честі у сучасній психології, особливої уваги заслуговують дослідження В.В. Рибалки, присвячені розкриттю психологічних аспектів честі та гідності особистості.

Чість, за визначенням В.В. Рибалки, розглядається як особлива властивість особистості, що виявляється в усвідомленні своєї соціально-психологічної цінності як суб'єкта і об'єкта культури [7, с. 86]. Оскільки в логічному визначенні категорії культури головним атрибутом є цінність, то в центрі професійної діяльності психолога і педагога повинно стояти поняття особистості як найвищої цінності, котра усвідомлюється і переживається нею у феноменах честі та гідності, що і стало постулатом нашого дослідження.

На думку науковця, говорячи про цінність особистості, про її усвідомлення та переживання у формі честі та гідності, слід враховувати цілий ряд аспектів. Це перш за все об'єктивний і суб'єктивний аспект, тобто об'єктивна соціальна цінність та суб'єктивна індивідуальна самоцінність особистості. В атрибутивному аспекті честь особистості включає такі основні етичні, соціально-психологічні та індивідуально-психологічні риси, як: потреба в повазі до себе; потреба в самоповазі та визнанні іншими своїх заслуг; вимогливість до себе та перед людьми; шляхетність; чесність перед людьми; правдивість перед собою; самоконтроль; почуття відповідальності та ін.

Висновки. Таким чином, проаналізувавши ряд праць зарубіжних та вітчизняних психологів, ми дійшли наступних висновків:

1. Під поняттям "честь" у психології розуміють особливу властивість особистості, що виявляється в усвідомленні і переживанні людиною своєї соціально-психологічної та індивідуально-психологічної цінності як суб'єкта і об'єкта культури. Коли ми говоримо про цінність особистості, про її усвідомлення та переживання у формі честі, то повинні враховувати цілий ряд аспектів. Це перш за все об'єктивний і суб'єктивний аспект, тобто об'єктивна соціальна цінність та суб'єктивна індивідуальна самоцінність особистості. Їх усвідомлення означає, за А.В. Петровським, що вони постають предметом пізнання, цілепокладання, рефлексії і переживання самою особистістю у відповідь на визнання чи невизнання, піднесення або приниження, використання чи нехтування тощо.

2. В атрибутивному аспекті честь особистості включає такі основні етичні, соціально-психологічні та індивідуально-психологічні риси, спроможності, потенціали як: потреба в повазі до себе та визнанні

іншими своїх заслуг; переконаність у власній значущості для суспільства; чесність перед людьми; репутація та престиж; совість; почуття обов'язку перед людьми; висока моральність у стосунках; честолюбство.

3. Важливим для розуміння сутності честі є статичний і динамічний, власне потенційний і актуальний аспект, пов'язаний із постійністю та мінливістю у свідомості людей цінності і самоцінності особистості, її честі, врівноваження і піднесення у міжособистісних взаєминах та у власній самосвідомості.

4. Людина честі – це самодостатня особистість: вона покладається лише на себе, на свій внутрішній покликання, а не на інших, не на те, що вони думають про неї, чого від неї очікують, чим захоплюються в ній, чи що в ній зневажають, за що винагороджують чи карають. Воля такої людини вільна від спотворень залежністю від інших та їхніх намірів, вона цілісна, вільна й незалежна.

5. Феномен честі не лише оцінюється вище від інших цінностей, а може у деяких випадках ставити під сумнів і заперечувати інші цінності. Нова моральна траєкторія, що пов'язується з етикою честі, утверджується шляхом переоцінки існуючих цінностей.

6. Честь як надцінність є домінантною ознакою особистості. У такому статусі честь доцільно трактувати як показник вищої моральної самосвідомості, до якої мусить піднятися особистість.

Використані джерела

1. Зайцева Ю.Е. Чувство собственного достоинства как психологический феномен: дис. канд. психол. наук: 19.00.01/ Зайцева Юлия Евгеньевна. – М.: РГБ, 2003. – 180 с.
2. Кононко О.Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві) / Кононко О.Л. – Навч. посіб. для вищ. навч. закладів. – К.: Освіта, 1998. – 255 с.
3. Кули Ч.Х. Человеческая природа и социальный порядок: [пер. с англ.] / Ч.Х.Кули. – М.: Идея-Пресс, Дом интеллектуальной книги, 2000. – 320 с.
4. Максименко С.Д. Генеза існування особистості / Максименко С.Д. – К.: ООО "КММ", 2006. – 240 с.
5. Маслоу А.Г. Мотивация и личность: [пер. с англ.] / А.Г. Маслоу. – СПб.: Евразия, 1999. – 478 с.
6. Мучник А.Г. Философия достоинства, свободы и прав человека / Мучник А.Г. – К.: Парламентское издательство, 2009. – 672 с.
7. Рыбалка В.В. Психология чести и достоинства личности: Пособие / Рыбалка В. В. – К.: 2013. – 726 с.
8. Столин В.В. Самосознание личности / Столин В.В. – М.: МГУ, 1983. – 284 с.
9. Фромм Е.М. Втеча від свободи / Фромм Е.М.: АСТ; Мінськ: Харвест, 2005. Мистецтво любити. – М.: изд-во АСТ, 2009.
10. Шибутани Т. Я-концепция и чувство собственного достоинства / Т. Шибутани // Самосознание и защитные механизмы личности. – Самара: "Бахра-М", 2000. – С. 220-232.
11. Якоби М. Стыд и стоки самоуважения / Якоби М. – М.: ИАП, 2001. – 256 с.

Kostashchuk O.

THE PHENOMENON OF HONOUR IN PSYCHOLOGY

The article is devoted to the phenomenon of honor's personality in the cultural-psychological and acapetagua aspects in the context of theoretical and practical psychology. The analysis of the notions of honor within the foreign and domestic psychology. Studies prove that honor, as psycho-pedagogical basis of human existence and the functioning of society as a whole, is able to prevent budienny person from society and from himself.

The phenomenon of honor has a variety of interpretation within psychology and presented in the works of well-known foreign and Russian scientists (S.L. Rubinstein, V. Malakhov, V. Moroz, V. Grischuk, A. Budkevich, A. Huseynov, I. Kon, V. kuropatov, etc.) that define honor as a category of moral consciousness that reveals the person's attitude to oneself and attitude to it by society.

The study also revealed category through the concept of reflecting its value-semantic aspects. Namely, self-respect, self-esteem, self-awareness, self-concept, personal and social identity, freedom, responsibility, respect from other people, etc. the Phenomenon of honor in psychology is understood as special property of the individual that is primarily manifested in the awareness and experience of one's own socio-psychological and individual-psychological values as the subject and object of culture. Because the logical definition of the category of culture the main attribute is value, then in the center of the professional activity of the psychologist must be a concept of the individual as the highest value, which is understood and experienced them in the phenomenon of honor. The phenomenon of honor the author considers as a special personality trait that manifests itself primarily in the awareness and experience of one's own socio-psychological and individual-psychological values as the subject and object of culture; complex integral education, represented by the unity of subjective reality based on the interaction of snooty and soundnails determinants of development; understanding and experience with moral values and social significance.

The author argues that the person of honor is a self-sufficient personality: she relies only on himself, on his inner call, and not on others, not on what they think of it, what is expected of it than addicted to it that it is infamous for that reward or punish. Will such a person free from distortion dependence on others and their intentions, it is whole, free and independent.

Key words: honor, self-respect, self-esteem, responsibility, moral value.

Стаття надійшла до редакції 26.09.2016 р.